

ВЛАДА, ЕЛІТИ ТА ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО

УДК 316.422

Довбня О.М.

Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна;

Довбня О.М.

Харківський національний аграрний
університет імені В.В. Докучаєва

ДІАЛОГ „ВЛАДА-СУСПІЛЬСТВО” – НЕОБХІДНА УМОВА ДЕМОКРАТИЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Розглядаються питання взаємозумовленості демократичних перетворень у сучасній Україні та необхідності створення ефективної системи контролю з боку організованого суспільства над діяльністю державних установ. Пропонуються деякі напрями створення такого механізму та підвищення громадянської активності населення.

Ключові слова: народовладдя, громадянське суспільство, громадянська позиція, суспільна думка, самоврядування.

Довбня А.Н., Довбня А.Н.

ДИАЛОГ „ВЛАСТЬ-ОБЩЕСТВО” – НЕОБХОДИМОЕ УСЛОВИЕ ДЕМОКРАТИЧЕСКИХ ПРЕОБРАЗОВАНИЙ В СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНЕ

Рассматриваются вопросы взаимообусловленности демократических преобразований в современной Украине и необходимости создания эффективной системы контроля со стороны организованного общества над деятельностью государственных учреждений. Предлагаются некоторые направления создания такого механизма и повышения гражданской активности населения.

Ключевые слова: народовластие, гражданское общество, гражданская позиция, общественная мнение, самоуправление.

Dovbnya O., Dovbnya O.

THE DIALOG „GOVERNANCE – SOCIETY” IS A NECESSARY CONDITION FOR DEMOCRATIC REFORMS IN MODERN UKRAINE

The questions of the interdependence of democratic transformations in modern Ukraine, and the need to create an effective system of control by the organized society over the activities of government agencies are considered. Some directions for creation of such mechanism and for increase of civic participation of the population are suggested.

Key words: government of the people, civil society, citizenship, public opinion, public policy initiatives, self-government

Останні два десятиліття увага дослідників все більше зосереджується на колективних спільнотах, що певною мірою пояснюється процесами регіоналізації, посиленням значення громадянського суспільства та роллю масових (колективних) рухів у світовому політичному та соціокультурному процесах.

Актуальність проблеми, заявленої у назві статті, тобто необхідних передумов демократії не викликає сумнівів. Після відносно невдалих нещодавніх спроб (маються на увазі роки перебудови та незалежного розвитку) стрімкого переходу до демократії і за збереження ідеалізованого ставлення до її основних принципів знову першочергової ваги набуває питання про те, за яких умов усе-таки може складатися не бутафорська, а справжня

демократія, яка мала б укорінитися у суспільному житті незалежної країни.

Доведено, що демократію неможливо утвердити тільки завдяки проведенню виборів. В історії існувало чимало прикладів того, що після виборів перемагала диктатура. Демократія розцвітає лише у тих країнах, де закон ефективно захищає право громадян вступати в асоціації заради спільних цілей і формувати групи, які відбивають загальні інтереси і здатні організовано контролювати владні структури.

Проблема діалогу влади і суспільства приваблювала батьків-засновників США Дж. Медісона, Т.Пейна, мислителів XVIII-XIX століть А. Фергюсона, Ф. фон Гумбольдта, Т. Сіенса, Х. Ходжскіна, Ж.-Е. Сіейеса, знайшла своє відбиття у програмному документі Великої Французької революції – Декларація прав людини та громадянина. У XX ст. цією проблемою займалися Р. Даль, Дж. Брайс, Дж.Х. Хеллоуелл, А. Медісон, Р.Д. Патнам, Ф. Фукуяма та ін. У вітчизняній літературі такі автори, як І. Кресіна, М. Калініченко, В. Полохало, М. Папієв, С. Кириченко, А. Колодій, В. Удовиченко, Г. Щедрова також продовжили такі наукові дослідження.

Починати слід з сутності демократії – народовладдя. У своєму Геттисберзькому зверненні 1863 р. шістнадцятий президент США Авраам Лінкольн дав формулу демократії: „правління народу, обране народом і для народу”. Звідси можна дійти висновку, що справжня демократія потребує активності населення, досконалого виборчого законодавства та створення системи контролю з боку громадянського суспільства (не просто маси населення) за діяльністю державних органів і апарату.

В Україні утворення вищезазначеної системи відбувається надто складно. Перш за все через те, що серед українського населення переважають люди з утриманською психологією, сформованою радянською системою взаємовідносин людини і держави, коли остання позиціонувала себе як надсуспільну силу, абсолютну силу. А між тим ще з XVIII ст. відомі мислителі звертали увагу на небезпеку надмірного посилення влади держави. Суперечності між громадянським суспільством і державою зводяться, зокрема до того, що чим більше обсяг і ширше розмах дій держав-

ної влади, тим меншу свободу мають індивіди та їхня об'єднання [1, с. 36].

Автор знаменитого памфлету „Права людини” Т. Пейн вважав державу необхідним злом: чим вона менше, тим краще для суспільства. Влада держави має бути обмежена на користь громадянського суспільства, і тоді конкретні уряди не зможуть довільно змінювати або розширювати свої конституції або підривати довіру окремих громадян. Водночас кожному громадянину від природи притаманна пристрасть до суспільства. Існуючи до виникнення держави, ця природна соціальність налаштовує індивідів на встановлення мирних відносин конкуренції та солідарності, що базуються цілковито на взаємному інтересі та спільному для всіх почутті взаємодопомоги. Чим досконалішим є громадянське суспільство, тим більше воно регулює власні справи, и тим менше воно потребує держави [цит. за: 2, с.65].

Громадянське суспільство є самоврядним. Це система недержавного соціального самоврядування організованих груп населення. За своєю природою та соціальною сутністю громадянське суспільство виступає конструктивною опозицією будь-якій державній владі. Воно є добровільним об'єднанням опозиційних сил, які протистоять і державній владі водночас продуктивно співробітничать з нею. Відстоюючи інтереси організованих груп населення, громадянське суспільство використовує переважно легітимні засоби і форми, а це можливо лише за умови правової держави, в якій всі основні питання життєдіяльності людей вирішуються на основі державного права, чинних юридичних норм. Але в такій державі має бути створений механізм діалогу „влада-суспільство”. Американський соціолог і економіст Артур Медісон, дослідивши статистику показників економічного й соціального розвитку країн за останні двісті років, дійшов висновку, що розвиток країни визначається не стільки економікою та розвитком ВВП на душу населення, скільки правилами соціального контракту та правилами діалогу влади й суспільства [3]. Діалог і конфлікт. Домінанта соціальної сфери та зацікавленість влади країни розвивати діалог із суспільством і дотримуватись контракту. Відповідь на питання, чи є це в Україні є показником того, яким шляхом йде Україна.

Головне протиріччя політичної системи України пов'язано якраз з тим, що більшу чим більшу автономію від суспільства отримує система „виробництво влади заради влади”, тим нижче її здатність отримувати реальну підтримку з боку суспільства. Внаслідок цього падає і довіра громадян до соціальних структур і довіра до представників влади. Так, Президенту сьогодні довіряють 11% громадян, Верховній Раді – 5%, Уряду – 8%, місцевій владі – 14%. З 2005 року армія втратила 14% своїх прихильників (з 36% до 22%). Прокуратурі, судам і правоохоронним органам рівень довіри – по 7%, профспілкам – 15%, політичним партіям – 7%, банкам – 13%. І це при цьому, що люди намагаються уникати тісного спілкування з „сили виками”, представниками місцевої влади та фінустановами. Показники недовіри до соціальних структур вражають, адже „насправді більша частина проблем громадянина має розв'язуватись на місцевому рівні” [4]. І це за умов, коли за даними моніторингу, проведеного Інститутом соціології НАНУ з 2005 по 2013 рр. частка бідних, за самооцінкою громадян, значно зростає.

Демократичність політичного устрою країни та масової соціальної поведінки багато в чому, якщо не сказати, головним чином, визначається соціальною психологією, або сформованістю того, що називають соціальною ідентичністю – багатомірною суспільною якістю, яка відповідає за стратегічні (на протигагу первісним, ситуативним) соціальні інтереси. Однак перші паростки формування соціальної ідентичності на початку нинішнього століття (період „помаранчевої революції” були знищені вже через рік. І сьогоднішня індиферентність українського суспільства співіснує з безвідповідальністю правлячої олігархічної еліти, чому сприяє безконтрольність її діяльності з боку громадськості. У свою чергу її діяльність (в тому числі законодавча) підпорядкована вузькокорпоративним корисливим інтересам у цілковитій відповідності до їхньої настанови про „одномірну” масу та „відповідальних і ефективних керманів”.

Влада, не вагаючись, іде на необмежене розширення повноважень, коли усвідомлює відсутність політичних, соціальних, інтелектуальних перепон для такого кроку. Це актуалізує створення механізму

контролю за владними структурами з боку організованого населення. Створення такого механізму потребує вирішення таких завдань. По-перше, це прийняття нової Конституції, покликаної стати загальнонаціональним політико-правовим договором. У чинній Конституції немає жодної згадки про громадянське суспільство, на формування якого має бути спрямований весь державно-правовий механізм. Тому, на наш погляд, у новій редакції має бути спеціальний розділ, присвячений громадянському суспільству. Окрім того, конституції пострадянських країн не виконують функції необхідного регулятора урядової та неурядової діяльності, що дозволило б громадянському суспільству, нехай і незрілому, вільно функціонувати заради спільного блага, адже всі вони писалися під „хазяїна”, посилюючи його персональну владу: конституція Росії – під Б. Єльцина, Білорусії – під А. Лукашенко, України – під Л.Кучму і т.д. Ці конституції, підсилюючи владу голови держави, не сприяють позитивній взаємодії влади та суспільства, тобто не можуть вважатися суспільним договором.

У зв'язку з роботою над новою редакцією Конституції України, слушно було б звернутися до її витоків. У тій чи іншій інтерпретації (Т. Гоббс, Дж. Локк, Ж. Ж.Руссо, Дж. Мілтон, І. Кант, Дж. Медісон та ін.) ідея „суспільного договору” передбачає, що пропозиції з його складання мають виходити від суверена-народу. На жаль, сьогодні в Україні ідея перероблення конституції та формування складу Конституційної асамблеї йде цілком від влади, викривляючи тим саму ідею народовладдя. Як справедливо зауважує В. Мусіяка „Вибори парламенту, президента та інших суб'єктів влади повинні бути своєрідним конкурсом на участь у договорі. Конституція виступатиме суспільним договором лише тоді, коли буде підготовлена та прийнята органом, сформованим для виконання такого завдання безпосередньо народом” [5].

Друге важливе завдання – вдосконалення виборчого законодавства, що передбачає вибори представницьких органів державної влади та місцевого самоврядування шляхом загальних рівних прямих виборів таємним голосуванням. Не можна допускати виборів за списками, що склалися сумнівними лідерами сумнів-

них партій (які не мають постійного електорату та політичних програм). Важливо також є закріплення у законодавстві права виборців відзиву депутатів, які не виправдали довіри електорату.

Третя проблема – створення механізму контролю за діяльністю владних структур з боку організованого суспільства. Так, професор Йельського університету Р. Даль відзначав, що „Теорія демократії має справу з тими процесами, завдяки яким пересічні громадяни контролюють своїх лідерів” [6, с. 8]. Утім справжня демократизація можлива лише за умов появи у суспільстві спонтанних процесів самоорганізації. Але й сьогодні, коли пройшло понад двадцять років після розпаду СРСР, його громадяни ще надто далекі від того, щоби створювати громадянське суспільство через утворення добровільних, не підпорядкованих державі, організацій. Але народ може завдяки своїй згуртованості та організованості, які б перш за все виявлялися у діяльності громадянських асоціацій, впливати на циркуляцію еліт шляхом висування своїх лідерів у виконавчі та законодавчі органи влади. М. Ховард відзначав, що „спадок минулого у вигляді добровільно-примусового вступу у суспільні організації, що контролюються державою, агресивність і жадібність сьогоdnішнього приватного сектору та розчарування, що пригнічує, після краху радянської системи породили у пострадянських країнах стійку апатію до всіх суспільних організацій і організованої кимось активності [7, с.5].

Не отримали підтримки й зусилля зарубіжних демократичних організацій з кінця 1980-х років в Україні та підвищена увага з боку західних донорів щодо формування неурядових громадських організацій. Слід додати до цього й нечутливість уряду до настроїв і бажань населення. Центральну владу в Україні можна інтерпретувати як силу, яка руйнує автономний політичний простір і в цілому не зацікавлену у створенні конструктивної (а не політизованої) опозиції.

Загострення кризової ситуації спостерігається сьогодні на всіх рівнях суспільного життя, але найбільшою мірою відчуває істеблшмент. Адже відомо, що сформована певним національно-історичним процесом демократична управлінська еліта відзначається від олігархічної, яка

утвердилась в нашому суспільстві, своїми відкритими, представницькими, соціально відповідальними якостями, які остаточно формуються як демократичні лише за умови наявності правових механізмів громадянського (суспільного) контролю та інституціоналізації суспільної думки. Але цей аспект створення держави, щонайменше його сутнісних засад, ще попереду.

Аналізуючи роботу виконавчої, законодавчої та судової гілок влади можна стверджувати, що ситуація в Україні ускладнюється глобальними соціально-політичними процесами, що стимулюють консервативні тенденції у контексті розвитку національних демократій. Йдеться про „цивілізаційні периферії”, де перш за все і формуються серйозні соціальні підвалини для виникнення перехідних політичних режимів „керованої демократії” (В. Путін), „контрольованої вертикалі влади” (О. Лукашенко), „патронального президентського правління” (Л. Кучма, В. Янукович).

Досвід країн, що утворилися на території колишнього СРСР, показує, що у більшості пострадянських держав для справжньої демократизації найчастіше недостатньо просто появи лідера, який проголошує прихильність до демократичних ідеалів. Демократизація з набагато більшою вірогідністю відбувається в результаті інституціональних змін і створення по-справжньому ефективної системи стримувань і противаг, створення ефективного контролю з боку організованого населення за владними структурами.

Реальна свобода особистості стає можливим у суспільстві справжньої демократії, де не держава, політична влада панує над суспільством та його членами, а суспільство має безумовну першість щодо держави. Перехід до такого суспільства – історично тривалий процес, а він пов’язаний із спільними зусиллями влади та суспільства.

Громадянське суспільство і держава взаємодоповнюють одне одного і залежать одне від одного. Без зрілого громадянського суспільства неможливо побудувати правову демократичну державу, оскільки свідомі вільні громадяни здатні створювати раціональні форми людського співіснування. Однак це – двосторонній рух. Якщо громадянське суспільство виступає міцною опосередкованою ланкою

між вільним індивідом і централізованою державною волею, то держава покликана протидіяти дезінтеграції, хаосу, забезпечуючи умови для реалізації прав і свобод автономної особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гумбольдт В. Язык и философия культуры / В. Гумбольдт. – М.: Наука, 1985. – 280 с.
2. Гаджиев К.С. Политическая наука / К.С. Гаджиев. – М.: Международные отношения, 1995. – 400 с.
3. Папиев М. Гражданское общество: миф, реальность или шанс? / М. Папиев // Зеркало недели. – 2007. – 3 ноября. – С.3.
4. Кириченко И. Хроника, зашедшая в хронику / И. Кириченко // Зеркало недели. – 2013. – 19 октября. – С.14.
5. Мусияка В. Конституция как общественный договор должна исходить от народа / В. Мусияка // Зеркало недели. – 2013. – 28 сентября. – С.3.
6. Даль Р. О демократии / Р. Даль. – М.: Аспект-Пресс, 2000. – 208 с.
7. Ховард М. Слабость гражданского общества в посткоммунистической Европе / Марк М. Ховард. – М.: Аспект-Пресс, 2009. – 2009. – 191 с.

УДК 323.2(477)

Жеребятнікова І.В.

Харківський національний економічний
Університет імені Семена Кузнеця

ГРОМАДЯНСЬКА КУЛЬТУРА ЯК ЦІННІСНО-НОРМАТИВНА ДЕТЕРМІНАНТА ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Проаналізовано окремі аспекти феномена громадянської культури у контексті розвитку громадянського суспільства; розглянуто сутність, основні риси та специфіку прояву громадянської культури в системі суспільно-політичних відносин; досліджено проблеми її формування в умовах сучасного українського соціуму. Доведено, що громадянська культура є важливим чинником розбудови демократичної, правової, соціальної держави.

Ключові слова: громадянська культура, громадянське суспільство, демократія, цінності, політична соціалізація, політична поведінка.

Жеребятнікова І.В.

ГРАЖДАНСКАЯ КУЛЬТУРА КАК ЦЕННОСТНО-НОРМАТИВНАЯ ДЕТЕРМИНАНТА ФОРМИРОВАНИЯ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА

Проанализованы отдельные аспекты феномена гражданской культуры в контексте развития гражданского общества; рассмотрены сущность, основные черты и специфика проявления гражданской культуры в системе общественно-политических отношений; исследованы проблемы ее формирования в условиях современного украинского общества. Доказано, что гражданская культура является важным фактором создания демократического, правового, социального государства.

Ключевые слова: гражданская культура, гражданское общество, демократия, ценности, политическая социализация, политическое поведение.